

УДК 159.923.2:81'246.2-053.5

БІЛІНГВІЗМ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Перетятко Л.Г., к. психол. н., доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Юдіна Н.О., к. психол. н., доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Розглядається проблема впливу двомовності на розвиток особистості молодшого школяра та його пізнавальну сферу. Аналізується зв'язок білінгвального навчання з академічними успіхами дітей. Пропонується організоване засвоєння іншомовного спілкування в цілому розглядати як чинник психічного розвитку дитини.

Ключові слова: координований білінгвізм, субординативний білінгвізм, лінгвокультура, мовна свідомість, білінгв як мовна особистість.

Рассматривается проблема влияния двуязычности на развитие личности младшего школьника и его познавательную сферу. Анализируется взаимосвязь билингвального обучения с академическими успехами детей. Предлагается организованное освоение иноязычного общения в целом рассматривать как фактор психического развития ребенка.

Ключевые слова: координированный билингвизм, субординативный билингвизм, лингвокультура, языковое сознание, билингв как языковая личность.

Peretiatko L.G., Yudina N.O. BILINGUALISM AND DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN THE EARLY SCHOOL AGE

The problem of the impact of bilingualism on the development of the primary school children's personality and their cognitive scope is considered. The correlation between bilingual education and children's academic success is analyzed. Organized learning of foreign language communication is proposed to be considered as a factor of mental development in general.

Key words: coordinated bilingualism, subordinated bilingualism, lingual culture, language consciousness, language personality.

Постановка проблеми. Вимоги сучасності передбачають формування полікультурної свідомості нового покоління. Тому необхідно є оптимізація вивчення іноземних мов в умовах шкільного навчання, що може сприяти формуванню білінгвістичної свідомості учнів та підготовці фахівців різних профілів із належним знанням іноземної мови. Одним із найважливіших шляхів розв'язання цієї проблеми є вивчення іноземних мов в умовах загальноосвітньої школи. При цьому постає необхідність не лише в засвоєнні учнями певного лексичного запасу в галузі іншої мови, а й у формуванні всебічно розвинених особистостей засобом іноземної мови. Формування білінгвістичної свідомості є недостатньо розробленою й досліджуваною на сьогодні проблемою.

Іноземна мова в умовах шкільного навчання не може слугувати засобом засвоєння суспільного досвіду такою мірою, як рідна мова. Оволодіння іноземною мовою найчастіше опосередковується потребами усвідомлення форми вираження власної думки або задоволенням навчально-пізна-

вальної потреби. У процесі вивчення іноземної мови постає проблема, зумовлена білінгвізмом, зокрема проблема взаємозв'язку мови та свідомості, що зумовлює сприйняття дійсності в межах іншої культури. Найбільш цікавим залишається питання про те, як в одній свідомості можуть співіснувати дві мовні системи, дві картини світу, тобто як взаємодіють два способи дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження свідчать, що дитина, яка виховується в умовах однієї лінгвокультури, сприймає іншу мову крізь фільтри системи смислів і значень, які вона засвоїла, оволодіваючи рідною культурою. Тому однією з причин невдач під час засвоєння іноземної мови є, імовірно, ситуація, коли учень ще не готовий прийняти інший смисловий світ і намагається вписати його в смислові системи рідної мови. Внаслідок цього першочерговим завданням під час вивчення іноземної мови повинне бути формування в учнів білінгвістичної свідомості, у якій дві мовні картини світу як системи двох мов знаходяться в закономірній від-



повідності. Білінгвізм є психолінгвістичним явищем. Спеціалісти в галузі білінгвізму називають білінгвом ту людину, яка, крім своєї першої мови, є порівняно компетентною в іншій мові, здатна з певною ефективністю користуватися в різних обставинах тією чи іншою мовою. Тобто мова йде про довершений білінгвізм, що визначається врівноваженістю між двома мовними системами. Насправді ми стикаємося з випадками різного ступеня віддаленості від цієї врівноваженості. За співвідношенням двох мовленнєвих механізмів між собою виділяють чистий білінгвізм, який дозволяє носіям у певній ситуації користуватися лише однією мовою, і змішаний білінгвізм, коли в одній і тій же ситуації задіюються обидві мови [1].

За способом зв'язку мислення з мовленням виокремлюють безпосередній білінгвізм, коли йде мова про свідомо-інтуїтивне практичне володіння «вторинною мовою», та опосередкований білінгвізм, де вторинні «дискусивно-логічні» мовленнєві вміння «пов'язані» з мисленням опосередковано через первинні мовленнєві вміння.

Також до основних критеріїв класифікації видів білінгвізму відносять виділення домінантного мовленнєвого механізму. Вважається, що якщо один із мовленнєвих механізмів у білінгва є домінантним, то він розмовляє й читає однією з мов повільніше. І навпаки, переклад домінантною мовою такий білінгв здійснює краще, ніж той піддослідний, у якого не встановлений домінантний мовленнєвий механізм.

Деякі автори виділяють дві базові модальності двомовності: врівноважену двомовність, яка має загальну систему значень і якої можна досягти, виходячи з обох мов, та нерівноважену двомовність, яка має загальну систему значень, пов'язану більше з однією з мов. На їх думку, якщо базовим для розрізнення варіантів двомовності є ступінь врівноваженості або нерівноваженості в компетентності щодо обох мов і в користуванні ними, то важливе місце під час процесу класифікації належить прийомам оцінки компетентності й мовних навичок та способам формування двомовності [7]. Більшість дослідників схильні традиційно розділяти білінгвізм на два типи: координований і субординативний. За субординативного білінгвізму формується загальна картина світу, де одному елементу плану змісту відповідають два елементи плану вираження (еквіваленти перекладу різними мовами).

За координованого білінгвізму створюються дві паралельні системи, де кожному денотату відповідає свій сигніфікат. Таке розділення пояснює також більшість мов-

них процесів, які виникають за білінгвізму: інтерференція мов відбувається саме за рахунок субординативного білінгвізму, він також визначає раптове переключення кодів, коли людина, розмовляючи однією мовою, несподівано переходить без явної необхідності на іншу.

Проблема перекладу теж тісно пов'язується з різними типами білінгвізму: субординативний полегшує переклад, оскільки пов'язує однакові поняття в різних мовах. За координованого білінгвізму складніше знайти еквіваленти, оскільки кожне поняття як однієї, так і іншої мови має окремий смисл.

Незважаючи на те, що перший тип білінгвізму більш розповсюджений, більшість дослідників пов'язують причини виникнення як першого, так і другого типу білінгвізму насамперед із способом навчання. Як правило, друга мова засвоюється шкільним методом, під час якого відбувається постійне порівняння семантичних еквівалентів різних мов, оволодіння мовою відбувається на основі вже засвоєної й усвідомленої системи рідної мови. Такий спосіб навчання веде до формування субординативного білінгвізму.

Типовий координований білінгвізм розвивається в змішаних сім'ях, за існування в одній сім'ї носіїв різних мов.

Однак опис типологічних проявів білінгвізму не проливає світло на питання, що являє собою білінгв як мовна особистість, чи відрізняється його свідомість від свідомості монолінгва, чи є білінгв сполучкою двох монолінгвів в одній свідомості за координованого типу або ж сукупністю двох свідомостей в одному монолінгві за змішаного типу білінгвізму. За одним із підходів в американській психолінгвістиці білінгв – це не сума двох повних чи неповних монолінгвів, а скоріше унікальна й специфічна лінгвістична конфігурація. Співіснування й постійна взаємодія двох мов у білінгва, на думку представників цього підходу, створює відмінну й цілісну лінгвістичну суть.

Постановка завдання. Під час дослідження мовленнєвих механізмів за білінгвізму формулюють такі положення: 1) білінгвізм являє собою не результат перехресчування двох монолінгвістичних структур, а складний механізм з особливими взаємозв'язками елементів; 2) у свідомості білінгва мовні зв'язки закріплюються певним чином залежно від набутого досвіду в цій мові; 3) у мовних процесах, як у першій, так і в другій мові білінгва, задіяні механізми, відмінні від механізмів у мовленні монолінгва [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Висновки згаданих дослідів гово-

рять про те, що лише додатна двомовність може мати позитивний вплив на розумовий розвиток дитини, рівень розвитку її пізнавальної сфери та її академічні досягнення. Постає питання про те, як ми можемо запобігти розвитку від'ємної двомовності. Відповіддю на нього може бути лише значна увага до розвитку лінгвістичних умінь у рідній мові. Дуже важливо, щоб батьки зміцнювали й поглиблювали володіння дітьми рідною мовою. Важливим є також впровадження англійської мови з початку освіти в школі як фактора позитивного впливу на весь психічний розвиток молодшого школяра, проте лише тоді, коли є гарантія, що справжня компетентність у рідній мові на достатньому рівні.

Підсумовуючи, можна зазначити, що в сучасних дослідженнях та експериментальному навчанні англійської мови молодших школярів відмічають певні позитивні результати, які досягаються засобами іноземної мови. До них можна віднести такі:

- забезпечення загального психічного розвитку (зокрема мовних здібностей);
- формування таких якостей, як цілеспрямованість, активність;
- мовленнєвий розвиток у рідній та іноземній мовах.

Не підлягає сумніву те, що мовленнєвий розвиток із рідної мови прямо залежить від оволодіння іноземною. Так, рідна мова збагачується та стає правильнішою, спостерігається розвиток мовних здібностей і психічних функцій, пов'язаних із мовною діяльністю. Помічено вплив іноземної мови на особистість дитини в цілому: особистісно-орієнтований, новітній характер процесу навчання дозволяє відкрити індивідуальні творчі можливості, сформувати навички спілкування, створити довільне спілкування (в контексті ситуації) та зробити якісний «стрибок» у розвитку самооцінки (дитина виокремлює себе як суб'єкта діяльності, як особистість).

Отже, характеристика білінгвізму та полілінгвізму залежить від ролі, яку відіграє кожна з мов, від того, у яких ситуаціях і якою мірою застосовуються ці мови. Врахування в умовах білінгвізму чи полілінгвізму взаємозв'язку кількох мов розглядається не лише як умова подолання інтерференції, а й як створення умов для транспозиції мовленнєвих умінь і навичок. Білінгвізм і полілінгвізм не лише не заважають нормальному розумовому розвитку дітей, а й є однією з умов такого розвитку. Взаємопов'язане вивчення кількох мов сприяє формуванню в них здатності до аналізу й синтезу, мовної та мовленнєвої компетенції, а також піднесенню загального культурного рівня дітей.

Для дослідження впливу білінгвального навчання на психосоціальний розвиток у молодшому шкільному віці ми використали 4 стандартизовані та 3 проєктивні методики з використанням у подальшому методів кількісної та якісної обробки даних. Це дозволило зробити нам висновок про позитивний вплив білінгвального навчання на всі аспекти розвитку особистості дитини в молодшій школі.

До емпіричного дослідження було залучено 60 учнів, які навчаються в Руденківській загальноосвітній школі I–III ступенів Миргородського району та в Хомутецькій загальноосвітній школі I–III ступенів Миргородського району.

У цілому показники в експериментальній групі відрізнялися від показників у контрольній: виявлено більш високий рівень домагань і мотивації, більш високу й стійку самооцінку, вищі показники за розвитком особистісних соціально важливих рис, нижчу тривожність, більш розвинену самоідентифікацію й саморозуміння в експериментальній групі.

Діти-білінгви, які входили до експериментальної групи, за рівнем наявної самооцінки й потенційним рівнем домагань випереджають своїх одноліток із контрольної групи дослідження. За кожною з наведених 6 шкал середні показники наявного рівня домагань і самооцінки перевищують контрольні показники на 5–10%. Загалом показники в контрольній групі знаходяться переважно в межах середніх значень, тоді як в експериментальній групі – в межах високих значень. Таким чином, двомовні діти мають адекватну й більш стійку самооцінку та більш високий рівень домагань.

В експериментальній групі з 30 молодших школярів, які в молодшій школі навчаються в умовах білінгвального навчання, превалюють вищі показники за соціально позитивними рисами та нижчі показники за соціально небажаними. Результати дослідження свідчать, що в умовах двомовного навчання, незважаючи на гендерні відмінності, швидше розвиваються й закріплюються такі особистісні якості, як добросовісність, розсудливість, самоконтроль.

Загальна шкільна тривожність у групі дітей, які перебувають у школі в умовах білінгвального навчання, нижча на 12% у середньому. В умовах адаптації до нової соціальної ситуації розвитку й зміни провідної діяльності молодші школярі-білінгви в середньому на 15% менш інтенсивно переживають соціальний стрес. За даними нашого емпіричного дослідження діти з експериментальної групи на 17% більш відкрито й легко самовиражаються, са-



мопрезентуються. Також двомовні діти на 15% краще почувають себе в умовах перевірки знань і приблизно на 20% легше переносять стресові ситуації.

Висновки. Наведено теоретичне й практичне дослідження впливу білінгвального навчання на психосоціальний і пізнавальний розвиток молодшого школяра в загальноосвітній системі.

За даними проведеного теоретичного й емпіричного дослідження можемо стверджувати, що білінгвальне навчання позитивно впливає на психосоціальний розвиток молодшого школяра, підвищує адаптаційні можливості дітей в умовах початкового навчання, загалом є доцільним та ефективним у молодшому віці.

Підсумовуючи проведений аналіз психологічних проблем раннього засвоєння іноземної мови, можна констатувати таке:

1. У дітей рано формується здатність до розрізнення фонем рідної та іноземної мови. У контексті аналізу процесу оволодіння мовою особливого значення дослідники надають чотирьом основним компонентам: наслідуванню, підкріпленню, вродженим мовним структурам і когнітивному розвитку. На різних етапах мовного розвитку дитини ті або інші психологічні механізми засвоєння мови можуть відігравати провідні або допоміжні ролі.

2. Найбільш складною є проблема взаємозв'язку двомовності дитини та її когнітивного й психосоціального розвитку. Сучасні дослідження впливу білінгвізму на психічний розвиток дитини свідчать про наявність позитивного зв'язку: діти-білінгви звичайно випереджають у своєму розвитку одномовних ровесників, які знаходяться в аналогічних соціокультурних та економічних умовах.

3. В умовах, де білінгвізм дитини сприймається як ознака низького соціального, економічного й культурного статусу, дво-

мовність може спричинювати труднощі соціальної адаптації, формувати емоційну неврівноваженість. У сприятливих умовах соціального оточення діти-білінгви можуть виявляти значну соціальну активність, швидко адаптуватися до різних умов діяльності, виявити ініціативу й лідерські тенденції.

4. Раннє засвоєння іноземної мови дозволяє уникнути традиційних лінгвістичних проблем (наприклад, мовної інтерференції). Паралельне засвоєння двох мов відбувається за іншими принципами, ніж засвоєння мови тими, хто вже оволодів рідною мовою й починає вивчати іноземну.

Отже, організоване засвоєння іншомовного спілкування в цілому можна розглядати як чинник психічного розвитку дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е.М. Верещагин. – М. : Изд. Московского ун-та, 1969. – 275 с.
2. Бейн Б. Билингвистическое воспитание детей (вновь обращаясь к Л. Выготскому и А. Лурия) / Б. Бейн, А.Ю. Панарин, И.А. Панарин // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 68–81.
3. Бардиер Г.Л. Что касается меня... Сомнения и переживания младших школьников / Г.Л. Бардиер, И.М. Никольская. – СПб. : Речь, 2005. – 203 с.
4. Венгер А.Л. Психологическое обследование младших школьников / А.Л. Венгер, Г.А. Цукерман. – М. : Владос-Пресс, 2005. – 159 с.
5. Дмитриева И.М. Формирование познавательного интереса у младших школьников в структуре общей способности к учению : автореф. дис. ... канд. психол. наук / И.М. Дмитриева. – Нижний Новгород, 2003. – 19 с.
6. Завьялова М.В. Исследование речевых механизмов при билингвизме / М.В. Завьялова // Вопросы языкознания. – 2001. – № 5. – С. 60–83.
7. Сигуан М. Образование и двуязычие / М. Сигуан, У.Ф. Макки. – пер. с франц. – М. : Педагогика, 1990. – 184 с.